

Збереження бібліотечно-інформаційних фондів: традиційні та нові підходи

Питання забезпечення збереження бібліотечно-інформаційних фондів на різних матеріальних носіях постійно перебувають у полі зору співробітників Центру консервації і реставрації НБУВ. Тож на семінарі-практикумі «Збереження бібліотечно-інформаційних фондів: традиційні та нові підходи» у рамках Міжнародної наукової конференції «Інтернет/екстранет-ресурси в наукових бібліотеках» обговорено широкий комплекс проблем, пов'язаних із забезпеченням збереження документів в епоху цифрових технологій, збереженням раритетних документів під час експонування на виставках, захистом бібліотечно-інформаційних ресурсів у державних бібліотеках України, досвідом страхового мікрофільмування та іншими аспектами збереження бібліотечних фондів.

У роботі семінару-практикуму взяли участь науковці та фахівці із Федерального центру консервації бібліотечних фондів Російської національної бібліотеки (РНБ, Санкт-Петербург), Національної парламентської бібліотеки України (НПБУ, Київ), Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника (ЛНБ ім. В. Стефаника, Львів), Наукової бібліотеки Київського національного економічного університету (Київ), Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (Київ), Державної наукової медичної бібліотеки (Київ), Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національного аграрного університету (Київ), Державної історичної бібліотеки, Інституту медичної екології та гігієни ім. О. М. Марзеева (Київ), Національної технічної бібліотеки Національного технічного університету України «КПІ» імені Г. І. Денисенка (Київ), Державної бібліотеки Національного авіаційного університету (Київ), Національної бібліотеки України для дітей (Київ), Інституту мікробіології та вірусології імені Д. К. Заболотного НАН України (Київ), Інституту проблем реєстрації інформації НАН України (Київ), Книжкової палати України, Міністерства культури та туризму України, а також спеціалісти Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Доповідачами не раз підкреслювалось, що на сучасному етапі розвитку інноваційних технологій, які забезпечують збереження фондів у бібліотеці, архіві чи музеї, роботу слід вести у двох напрямках: збереження документа як основного носія інформації та збереження інформаційного змісту документа.

Відкрила роботу семінару-практикуму заступник генерального директора НБУВ, канд. іст. наук **Л. В. Муха**. Доповідачка охарактеризувала основні завдання фахівців зі збереження фондів на найближче майбутнє та окреслила перспективи діяльності та подальшого розвитку Центру консервації і реставрації (ЦКР) НБУВ, якому у 2007 р. виповнилося п'ятнадцять років. Вона зазначила, що на перспективу подальшого розвитку ЦКР НБУВ передбачається розширення й удосконалення всіх

напрямів наукової і виробничої діяльності. Насамперед, планується розширення, координація співробітництва і проведення спільних досліджень з науковцями НАН України. Серед них – технологічні процеси масової нейтралізації документів на папері для уповільнення процесів старіння матеріальної основи документів. У зв'язку з надходженням у Бібліотеку інформації на сучасних нетрадиційних носіях не залишаться поза увагою фахівців ЦКР НБУВ забезпечення їх збереження.

У планах наукової діяльності ЦКР НБУВ на найближчий час, зазначила Л. В. Муха, – питання вивчення процесів старіння нових матеріалів для розроблення і впровадження технологій стабілізації цих процесів, а також створення, підтримування оптимальних умов зберігання і консервації сучасних носіїв інформації.

Директор Федерального центру консервації бібліотечних фондів Російської національної бібліотеки, д-р техн. наук **С. О. Добрусіна** виступила з доповіддю «Забезпечення збереження документів у час цифрових технологій». Вона зосередила увагу присутніх на тому, що, по-перше, страхова копія першого покоління має бути автентичною оригіналу документа; по-друге, лабораторії для страхового копіювання (мікрофільмування) повинні проходити державну сертифікацію. В Російській Федерації такі підрозділи працюють у Російській державній бібліотеці (Москва), Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург), Всеросійській державній бібліотеці іноземної літератури ім. М. І. Рудоміно (Москва) та Всеросійському науково-дослідному інституті репрографії (Тула). Для оптимізації страхового мікрофільмування фахівці служби репрографії повинні працювати разом з фондоутримувачами та спеціалістами-консерваторами. С. О. Добрусіна зазначила також, що на відміну від процесу мікрофільмування у РДБ, де перед мікрофільмуванням документ розшивається, у Російській національній бібліотеці оправа книг не знімається – тож після копіювання повторне виготовлення оправи не потрібне. Вона підкреслила, що під час поцифрування оригінальних документів окрім відомих усім «критеріїв відбору» необхідно визначити «критерії якості візуальних матеріалів». Як правило, візуальний матеріал має бути чітким, не мати поверхневих дефектів, механічних пошкоджень у вигляді заломів, загинів та розривів. З аркушами документів треба мати можливість працювати без загрози їх пошкодження. Доповідачка також звернула увагу присутніх на результати дослідження довговічності компакт-дисків у РНБ, яке проводиться від 1997 р. Аналіз доступних з літератури даних показав, що основним критерієм оцінки пошкодження диску виступає некоригована частота появи похибок чи частота появи блоків з помилками. При «штучному старінні» в одному випадку диски піддавалися дії тільки високих температур, а в іншому – дії температури та відносної вологості повітря.

Із доповіддю «Цифрові комп'ютерні технології на варті збереження бібліотечних фондів» виступила н. с. Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника **Е. Р. Тимошенко**. Вона зауважила, що процес сканування сьогодні є необхідною складовою реставраційної роботи. По-перше, сканування дозволяє більш детально зафіксувати стан документа до реставрації; по-друге, виникає можливість спостерігати зміну кольорових характеристик матеріальної основи документа та матеріалів запису інформації у процесі виконання різноманітних реставраційних заходів; по-третє, за допомогою електронної копії можна повністю чи частково розробити план реставраційних робіт та коригувати його. У відділі наукової реставрації і консервації рідкісних видань ЛНБ ім. В. Стефаника від 2005 р. ведеться розроблення та постійне удосконалення програмного забезпечення «Мікроклімат», яке використовується для моніторингу мікроклімату книгосховищ, що дає змогу виконувати такі різноманітні операції, як введення даних, побудову графіків, розрахунки мінімальних, максимальних та середніх значень температури повітря. Доповідачка навела приклади застосування комп'ютерних технологій у ЛНБ ім. В. Стефаника і детально описала приклади використання цифрових комп'ютерних технологій для забезпечення збереження бібліотечних фондів та музейних експонатів.

З досвідом та проблемами підготовки документів до поцифрування у Національній науковій медичній бібліотеці поділилися заст. генерального директора **Т. А. Остапенко** та зав. відділу **Г. Г. Нежурбіда** у доповіді «Поцифрування фондів цінних та рідкісних видань: передпроектна підготовка». Вони зазначили, зокрема, що у разі, коли бібліотека не має власного обладнання для поцифрування фондів, можна вдатися до оренди такого обладнання в іншій установі, за умови його відповідності зазначеним цілям.

На необхідності врахування бібліотечними фахівцями поліграфічних техніко-технологічних аспектів акцентував увагу учасників семінару-практикуму зав. відділу наукових технологій збереження фондів, канд. техн. наук **М. М. Омельченко** у доповіді «Збереження бібліотечних фондів: видавничо-технологічні аспекти». Він пояснив, що такі матеріали, як папір, картон та шкіра, з яких виготовлено більшість книг, характеризуються певними капілярно-пористими властивостями. Тому вони потребують регулярного повітрообміну, щоб уникнути накопичення вологи в стінках целюлозних волокон. Доповідач підкреслив необхідність врахування *параметрів теплового балансу матеріалу*, тобто паперу та картону, у бібліотеці, що неухильно підтримується на поліграфічних підприємствах. Так, у типографії готові книги складаються на піддонах у такий спосіб, щоб чередувалися корінці та обрізи складених документів. А у бібліотеці часто можна спостерігати стоси книг, складених корінець до корінця, що докорінно неправильно, застеріг доповідач. Адже від вологості складових документа залежить як підтримання стабільного фізичного стану його матеріальної основи, так і форми книги, пояснив **М. М. Омельченко**.

У доповіді «Перспективи застосування дезінфікуючих засобів групи гуанідинів при зберіганні бібліотечних фондів на паперових носіях» д-р мед. наук, с. н. с. НБУВ **О. В. Сурмашева** на основі виконаних прикладних досліджень та аналізу літературних джерел розглянула актуальні питання захисту бібліотечних та архівних фондів від біологічного ураження грибами. Доповідачка відзначила, що дезінфектанти групи гуанідинів мають певні перспективи використання, як дезінфектанти, що відповідають вимогам безпечності для здоров'я персоналу та користувачів бібліотеки. Ця доповідь викликала неабиякий інтерес у учасників семінару-практикуму, оскільки питання медичної та санітарно-гігієнічної екології не часто обговорюються серед фахівців бібліотечної галузі. **О. В. Сурмашева** пояснила, що у бібліотекарів не повинно бути жодних упереджень щодо застосування цих дезінфектантів у бібліотечній практиці, адже вони давно і широко використовуються в таких медичних установах як пологові будинки, дитячі поліклініки тощо.

Учасники семінару-практикуму з цікавістю ознайомилися з результатами науково-прикладних обстежень колекцій, які оприлюднила н. с. НБУВ **Л. П. Затока** у доповіді «Системність в обстеженні колекцій НБУВ – базовий складник планування і реалізації консерваційних заходів», підготовленій у співавторстві з провідним інженером **Л. М. Волосатих**. Насамперед доповідачка наголосила, що системність в обстеженні колекцій полягає як у вивченні загальних для всієї колекції умов зберігання (параметрів температурно-вологісного, світлового режимів, мікробіологічного контролю повітря), так і у виконанні конкретних структурних і хіміко-технологічних досліджень матеріальної основи документів. Вона підкреслила, що з метою здійснення превентивної консервації різних видів документів бібліотеки в НБУВ регулярно виконуються обстеження масивів документів на рівні окремої вибірки. Для практичного впровадження фазової консервації як технології масової стабілізації матеріальної основи документів передбачено також проведення обстеження фактичного фізичного стану документів колекцій, що зберігаються у спеціалізованих підрозділах НБУВ, на рівні кожної одиниці зберігання. Обстеження передбачали проведення візуального огляду з метою виявлення механічного пошкодження, мікологічного та ентомологічного ураження, а також дослідження структурних і хімічних властивостей матеріальної основи документів (визначення кислотності, вологості паперу книжкових блоків і елементів оправ контактним способом). У плані наукової роботи на 2006–2007 рр. було передбачено проведення комплексного обстеження документів колекції арабських рукописів (Ф. 74), що зберігається в Інституті рукопису НБУВ, рідкісних документів сектору картографічних видань відділу обслуговування читачів літературою природничого та технічного профілю та колекційних документів відділу наукової організації основного фонду для розроблення технологічної схеми фазового зберігання різних видів документів та стабілізації їхньої матеріальної основи.

На необхідності виконання комплексного екологічного моніторингу при комплектуванні бібліотечних фондів новими надходженнями з типографій, дарами приватних осіб та установ, архівними матеріалами та особовими, а також ретроспективними фондами наголосили головний бібліотекар НБУВ **Т. В. Крікова** та інженер-хімік **Н. Б. Баляниця** у спільній доповіді «Організація екологічного моніторингу при комплектуванні бібліотечних фондів НБУВ». Вони висвітлили основні підходи, задіяні для організації цього напрямку роботи у бібліотеці, відповіли на конкретні запитання з питань мікроклімату приміщень, санітарно-гігієнічної обробки документів тощо.

Особливості алфавітного каталогу колишньої бібліотеки Університету святого Володимира, яка є складовою частиною фондів НБУВ, окреслила м. н. с. НБУВ **М. В. Іванова** у повідомленні «Алфавітний каталог бібліотеки Університету Св. Володимира Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: нові підходи до збереження». Вона висвітлила історію формування алфавітного каталогу бібліотеки Університету Св. Володимира, на основі якого буде створена електронна документальна база. Доповідачка розповіла, що на книжкові колекції фундаментальної університетської бібліотеки складено рукописний алфавітний картковий блок-каталог. Він є частиною генерального алфавітного каталогу НБУВ і складається з 585 пронумерованих томів. М. В. Іванова відзначила, що оскільки рукописний блок-каталог створено у XIX ст. з використанням матеріалів того часу, у яких протікають процеси природного старіння, він потребує постійної уваги як з боку фондоутримувачів, так і фахівців ЦКР НБУВ.

На конференції було представлено ще дві цікаві доповіді з питань збереження раритетних документів під час експонування на виставках та досвіду страхового мікрофільмування.

Так, у доповіді зав. відділу РДБ **Л. В. Черепанової** «Досвід страхового мікрофільмування в Російській державній бібліотеці» детально викладено не лише практичні підходи до справи, а також вказано електронні адреси організацій та установ, які задіяні у цьому процесі (Російський реєстр страхових мікроформ www.libf.ru/win/conservation). Автор наводить також електронну адресу www.libf.ru, де у розділі «Типовой технологический регламент по изготовлению страховых и пользовательских микрофильмов газет на 35 мм галогенидосеребряной пленке» надано інструкцію, у якій описано порядок побудови рулону та зразки необхідних трафаретів (зразок бібліографічного трафарету, зразок трафарету рулону, зразок запису у Російський реєстр страхових мікроформ). Є також інструкція зі здавання мікрофільмів у страхове сховище під назвою «Руководство по передаче и приему микрофильмов страхового фонда документов библиотек в федеральную техническую лабораторию». Ця інформація дуже корисна для такого складного, довготривалого та достатньо кропіткого процесу, як створення страхового мікрофільму.

Практичний досвід виставкової діяльності в Російській державній бібліотеці висвітлено у доповіді зав. сектору наукових досліджень Науково-дослідного центру консервації документів РДБ **О. М. Шапаліної** «Експонування документів РДБ». Висвітлено два напрями виставкової діяльності в РДБ: організація виставок на виставкових майданчиках РДБ та на виїзних виставках – як російських, так і зарубіжних. Викладено основні положення інструкції «Організація виставкової діяльності РДБ» та підкреслено необхідність проведення експертизи фізичного стану документа перед експонуванням. Саме за цими двома документами й приймається рішення про можливість експонування документів. При найменших ознаках зміни кольору матеріальної основи документа, фарбованого шару, окремих кольорів об'єкт негайно знімається з експонування та повертається у книгосховище. Знаходження оптимального балансу між забезпеченням збереження колекцій та їх експонуванням – одне з головних завдань консерваторів, підкреслила О. М. Шапаліна.

Практичним аспектам використання нових матеріалів для виготовлення дисків на основі таких складних хімічних речовин, як скло, кварц чи монокристали сапфіру, присвятив свій виступ заступник директора, д-р техн. наук Інституту проблем реєстрації інформації НАН України **А. А. Крючин**. Свій виступ про сучасний формат подавання інформації на дисках автор підтвердив дуже цікавою демонстрацією унікальних музичних записів з фондів Львівської консерваторії, відновлених фахівцями Інституту, який він представляє.

Для цьогоорічного семінару-практикуму з питань збереження фондів характерним було розширення кола зацікавлених учасників за рахунок представників не лише бібліотечної галузі, а й спеціалістів, які активно використовують для поцифрування обладнання провідних та відомих в Україні фірм. Так, директор ПП «Архівні інформаційні системи» **К. А. Віслобоков** поділився досвідом з поцифрування архівних документів на професійному сканері Zeutschel OS8000, створеному для швидкого, дбайливого та якісного копіювання саме архівних та бібліотечних ресурсів. Він охарактеризував сканери цієї фірми як продуктивну систему для сканування архівних справ, книг та окремих складних документів зі згасаючим текстом, форматом до 635 x 432 мм.

Учасники семінару-практикуму запропонували активізувати співпрацю бібліотечних, архівних установ та музеїв для розроблення та впровадження як традиційних, так і нових підходів до збереження бібліотечно-інформаційних фондів.

Л. Муха,

заст. генерального директора НБУВ, канд. іст. наук

С. Добрусина,

директор Федерального центру консервації бібліотечних фондів РНБ, д-р техн. наук

Л. Затока,

н. с. НБУВ